

Byl jednou jeden krokodýl aneb Proměny Brněnského draka v české poezii

Michal Fránek

Mezi mnoha literárněvědenými zájmy Jiřího Trávnička vyniká jeho soustředěná a mnohaletá pozornost věnovaná brněnské poezii. Od roku 2014 mám možnost podílet se spolu s ním a s Františkem Schildbergem¹ na našem společném projektu *Brno poetické*, který si klade za cíl zmapovat a zpřístupnit širší veřejnosti pomocí webových stránek i informačních panelů brněnský básnický místopis. Při vyhledávání básní a mnohdy téměř „archeologickém“ zkoumání zasutých vrstev literární paměti nejednou vynikne nesamozřejmost míst a symbolů spjatých s Brnem, jež v průběhu staletí procházely často překvapivými proměnami. Jedním takovýmto symbolem a jeho otiskem v brněnské poezii bych se chtěl alespoň stručně zabývat v následujícím textu.

*

Snad každý Čech, ba dokonce i ten, kdo nikdy nebyl v Brně, slyšel někdy ve svém životě spojení Brněnský drak. Ti poučenější zpravidla vědí, že onen drak je vlastně krokodýl a visí v průjezdu brněnské Staré radnice. Na Brňany i návštěvníky zde shlíží odnepaměti a jeho původ se noří do hájemství pověstí a legend. Z kdysi hrozivého plaza se dnes stala neškodná turistická atrakce a jeden z hlavních symbolů města, s oblibou zobrazovaný v podobě různých upomínkových suvenýrů,

1 Františku Schildbergovi patří můj dík za řadu cenných podnětů k tomuto příspěvku.

například plyšových hraček pro děti, ale třeba i na vývěsních štítech maloobchodní potravinářské sítě Brněnka. O jeho známosti a popularitě svědčí i fakt, že se jeho existencí inspirovali tvůrci „krokodýlí“ fontány v srdci oblíbené brněnské nákupní galerie Vaňkovka. K identitě Brňanů dnes patří zcela samozřejmě a neproblematicky, proto může být překvapivé, že tomu tak u českých obyvatel Brna zdaleka nebylo vždy.

Patrně prvním, kdo se v novočeské poezii pokusil o zpracování jedné z variant pověsti o Brněnském drakovi, byl obrozený básník František Bohumír Štěpnička (1785–1832). Rodák z Opatova u Třebíče ve druhém svazku prvního dílu svého *Hlasu lýry české* (1817) děj básně *Brněnský drak* situoval do období křižáckých válek: statečný rytíř Bojslav po návratu z Palestiny zabije obludu, jež sužuje okolí Brna, a získá ruku krásné dcery pána Ctislava. Báseň je motivicky silně závislá na – v obrození oblíbeném – Ariostově eposu *Zuřivý Roland* (*Orlando Furioso*, 1516), a zejména na Schillerově baladě *Půtka s ještěrem* (*Der Kampf mit dem Drachen*, 1798; srov. PROCHÁZKA 1929: 143). Brněnské reálie jsou zde zastoupeny jen v nepatrné míře – ve druhé sloce je zmínka o červené hoře, k níž je v poznámce pod textem připojena vysvětlivka: „Vrch červený nedaleko Brna“ (ŠTĚPNIČKA 1817: 128); jím autor nepochybně myslel dnešní Červený kopec. Brno je opět jmenováno až v poslední sloce, shrnující celou pověst:

Drak ten – důkaz vlastenské ctnosti –
na odivu podnes až jest,
příchozímu do Brna hosti
hlásá starorytířskou čest,
níž se jako diamantove[!]
stkvěli slavní Žerotínove[!].
(IBID.: 145)

V dalších desetiletích nevzbuzoval Brněnský drak přílišnou pozornost českých básníků, a to ani těch, kteří žili a působili v Brně. Důvod byl zřejmě prostý: ve druhé polovině 19. století se postupně vyostřovalo národnostní pnutí mezi Čechy a Němci, jež právě v Brně nabylo podoby tvrdých konfrontací mezi sílícím českým živlem a Němci ovládanou radnicí (srov. např. ŘEPA 2014: 167–175). Za těchto okolností

získal Brněnský drak v českých očích cejch symbolu nepřátelského útisku. Například v roce 1885 vyšla v *Humoristických listech* pod šifrou P. satirická báseň *Brněnský drak*, jež narážela na zákazy sokolských průvodů ve městě. Ty podle autora zakázal purkmistr Winterholler, protože kvůli nim drak „vztekem se / ve dne v noci klátí“ a hrozí nebezpečí, že „moh’ by puknout zlostí“. Pointa básně se skrývá v závěrečném čtyřverší:

Nevrhejte za to však
na něj žádnou hanu;
vždyť ten drak je symbolem
těch brněnských pánů.
(P. 1885a)²

Toto vnímání Brněnského draka jakožto symbolu nenáviděné německé radnice ještě zesílilo po nechvalně proslulé demonstraci za českou univerzitu 1. října 1905, při níž byl vojskem zabit mladý dělník František Pavlík. O pět dní později věnovaly této události *Humoristické listy* několik ostře jízlivých epigramů, mezi nimiž vyniká svou lapidárností *Krvežíznivý drak*, podepsaný šifrou K.:

Když se vynoří v mé mysli pohádková o něm báj ta,
tož si ho teď představuji jako z Brna policajta!
(K. 1905)

Obraz Brněnského draka jako symbolu německého útlaku se v českém prostředí natolik silně zafixoval,³ že se projevil v české poezii ještě bezprostředně po první světové válce. Básník, prozaik a překladatel Jan Karník (vl. jm. Josef Svítíl, 1870–1958) vydal roku 1919 básnickou sbírku *Moravská symfonie a jiné básně*. Báseň je oslavou známých moravských míst jako Velehrad, Beskydy či Zelená hora u Žďáru nad Sázavou, vedle nich však ostře kontrastuje pochmurný obraz Brna jako Čechům nepřátelského centra. Motiv obludy požírající oběti, známý

² Pro zajímavost dodejme, že báseň přetiskl i americký krajanský časopis *Duch času*, vycházející v Chicagu (P. 1885b).

³ Našli bychom ho hojně zastoupen v dobové české publicistice i v karikaturách, obojí však není tématem tohoto příspěvku.

z jedné varianty pověsti o Brněnském drakovi, je zde spjat s dalším brněnským symbolem – hradem Špilberkem, který se v 19. století stal proslulým „žalářem národů“.

Ó město pochmurné, – v černých jsi závojích vdova,
v tvém rathouzi sta let drak hladově řičí,
jenž oběti živé požívá rok co rok znova
a jemuž mých bratří zbabělý dav nádeničí, –
nad tebou barvou kostí zetlelých svítí
zámek, jenž hrobem myšlenek svatých měl býti!
(KARNÍK 1919: 52)

Podobnou metaforikou je nesena i báseň *Městu* ze sbírky vlastenecké lyriky *O Boha, život a můj lid* od Romana Bojka (vl. jm. Alois Horák, 1877–1952), vycházející ve stejném roce jako Karníkova sbírka. Celá báseň je nenávislnou apostrofou města, jež hubí své české obyvatele. Se silně bezručovskou dikcí autor v působivých obrazech rozvíjí svou patetickou obžalobu, v níž nabývá Brno téměř apokalyptické podoby nevěstky babylónské:

Tam nad stokem nevěrné Svratky, Svitavy,
as v středu mé sladké, úsměvné Moravy,
je netvor, je upír, černý drak stohlavý,
je vražedná, krve mé chtívá lítě,
jež staletí celá, rok co rok ve svých zdích
jen rdousí a vraždí bratří mých tisíce,
by žila a tyla svévolně z krve jich.
(BOJKO 1919: 90)

Oním „požíváním“ je zde míněno jednak odnárodňování českých dětí v německých školách, jednak těžká fyzická práce v továrnách, nezřídká končící předčasnou smrtí.

V době, kdy vyšly obě sbírky (vznikající v době předválečné a válečné), však již tento obraz patřil minulosti. Po vzniku Československé republiky a tzv. Velkého Brna dosáhli Češi na brněnské radnici převahu a jejich ovládnutí města i jeho veřejného prostoru se začalo projevoval postupným přivlastňováním brněnských symbolů, pokud nebyly

jednoznačně spjaty s německým nacionalismem.⁴ Brněnský drak se tak postupně začal zbavovat svého protičeského stigmatu, který získal ve 2. polovině 19. století.

O pozvolném posunu v jeho vnímání svědčí například báseň hornáckého básníka a prozaika Rudolfa Kynčla (1895–1958) s názvem *Draci dva*, otištěná v brněnském humoristickém týdeníku *Komár* v roce 1927. Líčí zde turistickou návštěvu manželského páru na Staré radnici, v němž krokodýl nabývá jinou, tentokrát již ryze nepolitickou symboliku:

Lidé chabí (jak již dávno známo),
mají také chabé „silné ctnosti“.
Vyjeli si kdysi muž a žena
v Brno, shlédnout jeho památnosti.

Žena vzala povel (jako vždycky),
muž šel za ní jako pudlík čísi...
Přišli v dům, kde na řetězech rzivých
„brněnský drak“ staletí již visí.

Zastavit stát!!!... komanduje žena,
s přísným gestem mužičkovi kráká:
Koukej, Pafnuc, jaká znamenitost!
Tady vidíš „brněnského draka“!

Kdepak, Káty?... ptá se mužík slabý.
Nehleď na mne,... támhle... toho zlyho!!!...
Echm... áno... On tu ještě jeden!
Já znám jenom draka domácího...⁵

⁴ To byl případ dřevěné sochy Wehrmanna, postavené roku 1915 na náměstí Svobody k oslavě hrdinství rakousko-uherských vojsk v první světové válce. Socha byla českým davem poškozena a krátce nato odstraněna na konci října 1918. Do Brna s znovu vrátila za nacistické okupace, definitivně byla zničena v květnu 1945 (https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_objektu&load=762).

⁵ Na okraj dodejme, že označení dominantní a hádavé ženy nadávkou „drak“ se vyskytovalo již v devatenáctém století, například Eliška Krásnohorská v úsměvně laděné vzpomínce na Svatopluka Čecha popisuje básníkovo plaché chování při jejich prvním osobním setkání, neboť Čech podle Krásnohorské zřejmě považoval obávanou mladou kritičku za „draka“ (KRÁSNOHORSKÁ 1950: 189).

Tento vládne sta let městu Brnu!!
Z muže povzdych ustrašeně leze:
Drak a *drak* je, věru, velký rozdíl!
Brněnský je ale na řetěze!!!!
(KYNČL 1927)

Negativní obraz Brněnského draka však stále do jisté míry přežíval ještě po celé období první republiky, zvláště ve verších těch, kteří zažili Brno předválečné. Patřil mezi ně Josef Horáček (1873–1948), autor svérázné veršované publicistiky shrnuté do knihy *Siluety Brna* (1938). V ní věnoval Brněnskému draku soustavnou pozornost: hned v úvodní básni *Hymnus na Brno* s radostí konstatuje, že „Ve znaku červeno-bílém / cizozemec s krokodýlem / před dvaceti léty dohrál svou roli, / když po boji třistaletém / kapituloval před světem / a před silou sokolí“ (HORÁČEK 1938: 14). V básni *Fantom na radnici* zmiňuje jeho „cizozemskou tvrdou kůži“ a uvádí, že pověsti o něm nakonec „dokladem / budou jen žravosti rasy, / cizí v tomto území, / která snad na věčné časy / v Brně jednou oněmí“ (IBID.: 86). Podle jeho názoru „[k]rokodýlí slzy ronit / s krokodýlem může ten, / kdo by české děti honit / chtěl dnes do ‚přeleváren‘“, tedy do německých škol. Poukazuje na „Čas, který zde po převratu / obrátil vše na ruby, / radničnímu sáhl draku / také jednou na zuby.“ V závěru pak prorocky varuje, že drak nikdy nespí: „Pozor braši na potvoru! / Volá český dějin hlas: ‚Mějte se víc na pozoru, / ať vám neobživne zas!‘“ (IBID.: 87). V básni *Předválečná radnice* pak opět připomíná, že „Krokodýl by povídat mohl celé zkazky, / co Čech v Brně vytrpěl od radniční chásky“ (IBID.: 88).

Horáčkovy prorocky se splnilo na konci druhé světové války – po vyhnání brněnských Němců definitivně zvítězil český živel a Brněnský drak konečně ztratil v českém vnímání negativní náboj. Dokladem této proměny je *Pohádka o brněnském krokodýlovi* Oldřicha Mikuláška (1910–1985), vydaná pro děti roku 1962. V autorově podání „Byl jednou jeden krokodýl / a ten přelával řeku Nil [...] a dostal se až do Brna, / kde teče řeka stříbrná“ (MIKULÁŠEK 1962: [3], [4]). Nenasytý krokodýl se vlivem žravosti postupně změní v draka a teprve po sežrání klíče opět zhubne a stane se lehkým a neškodně spícím krokodýlem. Ve světle výše uvedených básní o Brněnském drakovi bychom vlastně

mohli číst i tuto báseň pro děti jako skrytou nacionálně-politickou alegorii, v každém případě však signalizuje postupnou kulturní apropriaci draka českou brněnskou veřejností.

Z 60. let existuje ještě jeden pozoruhodný pokus o aktualizaci symbolu Brněnského draka, tentokrát ovšem již bez protiněmeckého zabarvení. V cyklu básní v próze Ludvíka Kundery (1920–2010) *Město s prsty XY* (součástí sbírky *Fragment*) z roku 1967 autor vymyslel vlastní verzi pověsti o Brněnském draku, jež se v jeho podání stává politickou alegorií:

Brněnský krokodýl je vlastně drak. To už kdekdo zná. To máte tak: On se vlastně nezrodil, nýbrž vyplivla ho země. Země bezpochyby dlažebná a tvářící se temně. A ona ho vlastně ani nevyplivla, nýbrž vyplivuje ho neustále. Vlastně ani ne neustále, ale vždycky když uslyší lež. Na to je země, zvláště dlažebná, náramně citlivá. Bude se jednou říkat: ALEGORIE DLAŽBY. A tak tedy není drak, ale jsou draci, jenomže je není vidět, protože jsou ukryti mezi škvírami dlažby, tam, co je tma, a začali už ožírat každého, kdo pronesl nějakou lež. Takže už chodí mezi námi mnoho ožraných, ale ono to není dosud vidět, ale bude to vidět, až budou dočista požraní a až se jaksepatří rozšíří tato pověst o brněnském krokodýlovi, pověst nejnovější ražby.“ (KUNDERA 1967: 27)

Po roce 1989 Brněnský drak již zřejmě ztratil schopnost vzbuzovat podobné aktualizace; současné básně o Brně ho charakterizují především jako turistickou atrakci, jako např. v básni *Drak a kolo* Ivo Odehnala: „Má-li Skotsko lochnesku / Brno má zas draka / Plachtí si tu v průjezdu / a turisty láká“ (ODEHNAL 2009: 15). Zda tomu tak bude již natrvalo, nelze ovšem ve střední Evropě nikdy s určitostí předpovědět.

Prameny

BOJKO, Roman

1919 „Městu“; in idem: *O Boha, život a můj lid* (Přerov: Obzor), s. 90–92

HORÁČEK, Josef

1938 *Siluety Brna* (Vyškov: Obzina)

KARNÍK, Jan

1919 „Moravská symfonie“; in idem: *Moravská symfonie a jiné básně* (Přerov: Obzor), s. 51–55

K.

1905 „Krvežíznivý drak“; *Humoristické listy* 48, č. 40, 6. 10. 1905, s. 3

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška

1950 „Vzpomínka na Svatopluka Čecha“; in eadem: *Ze vzpomínek Elišky Krásnohorské*; ed. K. Krejčí (Praha: Československý spisovatel), s. 184–189

KUNDERA, Ludvík

1967 „Město s prsty XY. 5“ in idem: *Fragment* (Brno: Blok), s. 27

KYNČL, Rudolf

1927 „Draci dva“; *Komár* 3, č. 10, 12. 3. 1927, s. 4.

MIKULÁŠEK, Oldřich

1962 *Pohádka o brněnském krokodýlovi* (Praha: Státní nakladatelství dětské knihy)

ODEHNAL, Ivo

2009 „Drak a kolo“; in idem: *Brněnská pasáž* (Brno: Doplněk)

P.

1885a „Brněnský drak“; *Humoristické listy* 27, č. 12, 20. 3. 1885, s. 94

1885b „Brněnský drak“; *Duch času* 8, č. 32, 12. 4. 1885, příloha, s. 1

ŠTĚPNIČKA, František Bohumír

1817 „Brněnský drak“; in idem: *Hlas lýry české*, díl I, sv. 2 (Praha: Tištěno v Somrovské Impresí), s. 128–145

Literatura

PROCHÁZKA, Antonín

1929 „Drobné poznámky k Čelakovskému a Erbenovi“; *Časopis Matice moravské* 53, č. 1–2, s. 142–163

ŘEPA, Milan

2014 *Moravané, Němci, Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století* (Praha: Historický ústav)

Brno poetické <www.brno-poetické.cz>, přístup 18. 1. 2020

Internetová encyklopedie dějin Brna <<https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/>>, přístup 18. 1. 2020